

ЗАЛЕСНОВА О. В.

Київський національний лінгвістичний університет

СТАН ЯК КАТЕГОРІЯ, ЩО ВИЯВЛЯЄ ПОЗИЦІЮ МОВЦЯ ВІДНОСНО СИТУАЦІЇ, ВІДОБРАЖЕНОЇ У МОВЛЕННІ

У статті йдеться про прагматичне значення категорії стану, яка зумовлена комунікативним завданням висловлення і семантику якої можна пояснити тільки з урахуванням її мовленнєвої актуалізації.

Ключові слова: мовець, стан, діатеза, семантичні актанти, агенс, пацієнс, адресат, інструмент.

В статті йде про прагматичне значення категорії залога, яка зумовлена комунікативним завданням висловлення і семантику якої можна пояснити тільки з урахуванням її мовленнєвої актуалізації.

Ключевые слова: говорящий, залог, диатеза, семантические актанти, агенс, пациенс, адресат, инструмент.

The article deals with the pragmatic meaning of the category of voice which is specified by the communicative aim of expression. Its semantics can be illustrated considering its speech articulation.

Key words: speaker, voice, diathesis, semantic actant, grammatical agent, grammatical patient, addressee, instrument.

Актуальність роботи зумовлена необхідністю вивчення мови як засобу спілкування в реальних процесах комунікації та аналізу граматичних категорій з урахуванням їх комунікативно-прагматичної функції.

Мета роботи полягає у дослідженні функціонування категорії стану, яке зумовлене прагматичними факторами.

Предмет дослідження складає функціонально-семантичне поле стану сучасної іспанської мови.

Об'єктом аналізу в даній роботі стали мовленнєві засоби вираження категоріального значення стану сучасної іспанської мови.

Наукова новизна полягає у дослідженні механізмів побудови та використання мовних одиниць різних рівнів в умовах конкретних ситуацій мовленнєвого акту.

Визначення функції мови як засобу спілкування в усіх його різноманітних проявах дає підставу розглядати мову в її найважливішій функції, а саме у функції комунікації, в якій

інтегровані всі якості мови.

Єдність змісту та форми мовних одиниць, яка слугує основою комунікативної лінгвістики, уявлення про комунікативну функцію мови, визначення багатоаспектності якостей та властивостей мови в процесі комунікації, можуть дати позитивні результати не тільки в загальнотеоретичному, але й у конкретному плані – у дослідженні одиниць різних мовних рівнів [1:5].

Загальною особливістю комунікативно-прагматичного підходу до мовних явищ, який значною мірою розширив підхід функціональний, є вивчення мови як засобу спілкування, тобто мови під час її дії, в реальних процесах комунікації.

В основі аналізу граматичних категорій з урахуванням їх комунікативно-прагматичної функції лежить розуміння того, що граматична система мови орієнтується на людину як на суб'єкт мовної діяльності. Мова, яка бере участь у процесах пізнання, формування та передачі думки, повинна бути зручно пристосована до людини і ця пристосованість знайшла своє відображення в цілому ряді граматичних категорій [2:58].

В плані прагматичної інтерпретації висловлення мовцем видається доцільним виділення спеціальних категорій, які: 1) позначають відношення між словами; 2) позначають ставлення мовця до тих відношень, які він встановлює між словами. У самій граматичній системі мови існують граматичні значення суб'єктивного порядку, які формують характер ставлення мовця до змісту свого повідомлення.

Комунікативний акт характеризується певною свободою вибору мовцем тих чи інших моделей мови. Формуючи висловлення, мовець підбирає відповідні мовні форми для найбільш адекватного здійснення свого наміру з метою впливу на адресата. При цьому необхідно виявити ті закономірності, в силу яких із багатьох граматичних форм відбираються та комбінуються в структурі висловлення саме ті форми, які необхідні для виконання цим висловленням його комунікативної функції. Вибір граматичної форми є комунікативно зумовленим, і для досягнення своєї мети автор висловлення обирає оптимальний прагматичний варіант, тим самим підвищуючи ефект впливу цього висловлення на слухача.

Ефективність впливу на адресата повідомлення має

безпосередню залежність від комунікативної компетенції мовця, його здатності в конкретних умовах ситуації відібрати оптимальний варіант оформлення повідомлення.

Комунікативно-прагматична граматики зосереджує свою увагу на вивченні механізмів побудови та використання мовних одиниць різних рівнів в умовах конкретних ситуацій мовленнєвого акту. Динамічний характер мовленнєвого процесу пов'язаний з тим, що мова передуює мовленню; віртуальне передуює актуальному. Але на всіх етапах цього процесу присутній суб'єкт як той, що мислить (на рівні мовної системи) та як той, що мислить і/або говорить і слухає (на рівні мовлення).

Взаємодія рівнів мови виявляється в тому, що кожний елемент виконує свою, лише йому властиву функцію, яка отримує своє повне завершення на рівні тексту у функції комунікації, що забезпечує спілкування та взаєморозуміння людей.

Особливості людського спілкування полягають у передачі думки за допомогою висловлень. На думку Г.Гійома, акт мовленнєвої діяльності може бути представлений як відрізок мисленнєвої діяльності, у вигляді лінії, що передає рух, який закінчується утворенням речення, одиниці висловлення. Вихідною точкою руху слугує – “нижній” зріз, тобто мисленнєвий акт, який було здійснено на самому початку мовленнєвого акту, а останнім, завершальним “верхнім” зрізом цього руху є речення.

Способи знакової фіксації будь-яких уявлень, які зберігаються у свідомості людини, потрапляють до розпорядження мовця в той момент, коли виникає бажання представити думку, повідомити її слухачеві. У цей момент здійснюється процес вибору тих мовних засобів, які необхідні для мовленнєвого оформлення думки [3:68].

Серед категорій, функціонування яких у висловленнях з різним комунікативно-інтенційним змістом зумовлене в першу чергу прагматичними факторами, слід виділити, поряд з категоріями часу, наказового та умовного способу, також і категорію стану.

Стан – це одна з граматичних категорій, яка зумовлена комунікативним завданням висловлення і семантику якої можна пояснити тільки з урахуванням комунікативної сфери. Категорія стану відноситься до прагматично значущих категорій, які виявляють позицію мовця відносно ситуації, що описується,

оскільки, обираючи ту чи іншу форму стану, мовець передає свою точку зору на відношення змісту висловлення до дійсності [4].

Категорія стану або діатеза, як її іноді називають, не була об'єктом дослідження іспанських граматистів майже до ХХ століття. І до цього часу не існує повної визначеності щодо цього питання, оскільки більшість авторів обмежується описом тих особливостей категорії стану, які були властиві відповідним латинським формам.

В основі концепції діатез та станів лежить співвідношення між глибинними та поверхневими структурами речень, тобто розмежування семантичного і синтаксичного рівнів його структури. Однією з центральних характеристик ситуації, яка відтворюється у висловленні, є число та природа її учасників. Ядром ситуації, як відомо, є дієслово, навколо якого зосереджуються основні учасники ситуації, або семантичні актанти, що поділяються на суб'єкти (агенс, експерієнцер) та об'єкти (пацієнс, адресат, інструмент і т.д.), які відрізняються ступенем залежності від ядра та ієрархічною впорядкованістю. На поверхневому синтаксичному рівні семантичні актанти представлені членами речення. Діатеза визначається як схема відповідності між одиницями синтаксичного рівня та одиницями семантичного рівня структури речення [5:13].

У класичній граматиці прийнято ототожнювати терміни “діатеза” та “стан”. Деякі іспанські граматисти, наприклад Іглесіас Банго М. [6], Аларкос Льорач Е. [7] вважають ці терміни синонімами. Морено Кабрера Х.С. визначає “діатезу” як відповідність між синтаксичними функціями та семантичними ролями актантів, а “стан” як сукупність спеціальних дієслівних форм, які морфологічно реалізують різні діатези [8:517].

Проілюструємо поняття “діатеза” та “стан” на прикладі іспанських дієслів. Порівняємо два дієслова – *hacer* і *doler*. Вони обидва є двовалентними, тобто потребують двох актантів, які диференціювалися б за певними синтаксичними функціями та семантичними ролями:

hacer – потребує іменної лексеми в функції підмета та в ролі агенса, а також іменної лексеми в функції прямого додатка та в ролі пацієнса;

doler – потребує іменної лексеми в функції підмета, та в ролі

локатива, тобто місцеположення процесу та іменної лексеми у функції додатка і в ролі експерієнцера. Як бачимо, іменна лексема в функції підмета при кожному з цих двох дієслів виконує різну семантичну роль. Морено Кабрера Х.С. пропонує таку класифікацію змін діатез відповідно до семантичних ролей іменних лексем, які виконують функцію підмета:

- агентивна діатеза (підмет є агенсом дії) – *El carpintero ha hecho la silla*;

- локативна діатеза (підмет є місцеположенням дії) – *El paquete incluye tres cartas y dos bolsas*;

- інструментальна діатеза (підмет є інструментом дії) – *La llave abrió la puerta*;

- каузативна діатеза (підмет є причиною дії) – *El accidente desvió el tráfico*;

- афективна діатеза (підмет є пацієнсом дії) – *Los precios suben muy deprisa*.

Як бачимо, афективна діатеза не завжди передається за допомогою форм пасивного стану. У цьому випадку для дієслова *subir* афективна діатеза немаркована, і тому воно може її реалізувати формою активного стану. Але це стосується не всіх дієслів, наприклад *modificar* не має немаркованої афективної діатези і реалізує її лише маркованими станами – пасивним чи зворотним: *Los precios son modificados muy deprisa. Los precios se modifican muy deprisa*.

Морено Кабрера Х.С. визначає стан як граматичне відображення діатези в дієслові, як морфологічні зміни дієслова, спровоковані змінами діатези. До системи станів будь-якої мови, за його словами, входить активний стан, немаркований, такий, що не має спеціальних морфем і є “нормою”, та інші стани, які потребують спеціальних форм для свого вираження і є маркованими: *Ese carpintero ha hecho aquella silla. Aquella silla ha sido hecha por ese carpintero*. У першому випадку маємо звичайну діатезу дієслова *hacer*, тобто підмет при цьому дієслові є агенсом. У другому – змінену діатезу цього дієслова, коли підмет є пацієнсом. Цей змінений характер діатези спричинив зміну форми дієслова (в даному випадку на перифрастичну конструкцію). Таким чином, немаркована діатеза для дієслова *hacer* – це агентивна діатеза, при

якій підмет є агенсом, а маркована діатеза – афективна, при якій підмет є пацієнсом. Морено Кабрера Х.С. вважає, що в іспанській мові існують чотири стани: активний – *lee*; пасивний – *es leído*; середній – *se lee*; каузативний – *hace leer* та поділяє їх на синтетичні та аналітичні. Перші виражені лексичною формою дієслова, а другі – перифрастичною конструкцією (пасивний, середній) або складною формою (каузативний). Таким чином, в іспанській мові є лише одна синтетична форма стану – активний стан, а всі інші форми – це аналітичні утворення [8:518-524].

Таке визначення стану дозволяє припустити, що стан, на відміну від діатези, характеризується високим ступенем регулярності, що дозволяє відокремити одиничні утворення від регулярно утворюваних синтаксичних конструкцій, провести диференціацію станів, які реалізуються в межах однієї діатези.

У випадку пасивної діатези може спостерігатися ізоморфізм структур – число актантів синтаксичної структури виявляється менше числа семантичних актантів, тобто з поверхневої структури речення усувається семантичний суб'єкт.

Таким чином, пасив, “звільняючи” позицію підмета від діяча, створює сприятливі синтаксичні умови для його невираження. Така функція пасиву, пов'язана з усуненням актантів, може бути названа актантозмінювальною [9:42].

Однією з тенденцій теорії діатез та станів є розмежування семантичних (коли вибір діатези зумовлений властивостями ситуації, що описується) та прагматичних (коли вибір діатези зумовлений комунікативною ситуацією) факторів. Діатеза пов'язана із комунікативною структурою висловлення, зокрема з упорядкуванням актантів за їх комунікативною вагою. Використання маркованої діатези може бути зумовлене необхідністю комунікативного виділення елемента ситуації, що є особливо значущим інформативно або привертає увагу мовця, з погляду якого представлена ситуація [10:42].

Вибір форми стану дієслова-присудка зумовлює вибір центрального учасника ситуації та впливає на зміну ієрархії актантів, що має велике значення для всієї комунікативної орієнтації висловлення. Роль пасивної діатези полягає у виділенні об'єкта й усуненні суб'єкта з поверхневої структури висловлення,

що зумовлюється вимогами комунікативної ситуації та особистим вибором мовця. Таким чином особливість суб'єктивного осмислення мовцем описуваної ситуації передається через категорію стану.

Висновки та подальші перспективи досліджень. В основі аналізу граматичних категорій у комунікативно-прагматичному аспекті лежить антропоцентричний принцип вивчення мови, який виходить з того, що мова зорієнтована на суб'єкт мовлення, тобто в самій граматичній системі мови існують значення суб'єктивного порядку, за допомогою яких реалізується цільова інтерпретація мовцем змісту повідомлення.

Зміна форми стану дієслова-присудка зумовлює зміну прагматичної структури висловлення, оскільки забезпечує варіативність виділення різних його компонентів та їх розташування згідно з інтерпретацією мовцем описуваної ситуації.

Для подальшого дослідження цікавим видається більш детальне вивчення зворотного, взаємного, середнього та каузативного станів іспанської мови у плані зіставлення їх структурно-семантичних і комунікативно-прагматичних особливостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колшанский Г.В. Коммуникативная функция и структура языка / Геннадий Владимирович Колшанский. – М.: Наука, 1984. – 175 с.
2. Варшавская А.И. О человекоцентрическом аспекте грамматики / Алевтина Ивановна Варшавская // Вестник ЛГУ. – Серия 2. – Вып.2. – 1989. – №9. – С.58-62.
3. Реферовская Е.А. Философия лингвистики Гюстава Гийома / Елизавета Артуровна Реферовская. – С.-Пб: Гуманитар. агентство "Академический проект", 1997. – 125с.
4. Падучева Е.В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью / Елена Викторовна Падучева. – М.: Наука, 1985. – 271 с.
5. Холодович А.А. Залог / Александр Алексеевич Холодович // Категория залога. Материалы конференции. – Л., 1970. – С.2-26.
6. Iglesias Bango M. La voz en la gramática española / Manuel Iglesias Bango – Leon: Centro de estudios metodológicos e interdisciplinarios, Univer. de Leon, 1991. – 261 p.
7. Alarcos Llorach E. La diátesis en español / Emilio Alarcos Llorach // RFE, XXXV, 1951. – P.11-19.
8. Moreno Cabrera J.C. Curso Universitario de Lingüística General / Juan Carlos Moreno Cabrera – T.1: Teoría de la gramática y sintaxis general. – Madrid: Síntesis, S.A., 1991. – 772 p.
9. Богданов В.В. Залог и семантика предложения / Валентин Васильевич Богданов // Проблемы теории грамматического залога: Сб.ст.АН СССР. – Л.: Наука, Ин-т языкознания, 1978. – С. 37-42.
10. Долинина И.Б. Залог и диатеза: критерии разграничения / Инга Борисовна Долинина // Сопреженность глагольных категорий. – Калинин, 1990. – С.56-67.